

Bevezetés

„Az irodalomhoz nem kis pofa kell. Úgy látszik, mégis van hozzá pofám” – olvasom Kukorelly Endre egyik kötetének fülszövegében. Ugyanezt elmondhatom én is, megtoldva azzal, hogy az irodalomtörténet-íráshoz még ennél is nagyobb pofa kell, különösen akkor, ha ezt a merényletet egy „aktív” író követi el, beöltözve néhány esztendőre tudósnak. Szolgáljon mentésemre, hogy több mint egy évtizede a 20. századi magyar irodalom történetét adom elő a pozsonyi Comenius Egyetemen, s ez az arcátlanság életem egyik legszebb kalandja. Valamelyes ismereteim e korszak magyar irodalmáról, természetesen, korábban is voltak, elvégre az író olvasó lény is, illik ismernie a magyar és a világirodalom kanonizált műveit. Ám már ezek újraolvasása is szerzett meglepetéseket, hiszen – ugye, minő korszakalkotó felfedezés...! – az ember ugyanazt a könyvet másképpen olvassa „szegény kisgyermekként”, másképpen „bús férfiként”, és megint másképpen élete alkonyán, amikor úgy véli, nagy meglepetések már nem érhetik. Hát bizony érhetik! Azt is meghökkenve látja, milyen sok kiváló szerzőt hanyagol el ilyen vagy amolyan okból a többnyire hálátlan utókor, holott természetes lenne helyük a kánonban. Persze erre a defektusra könnyen találhatunk igazolást. Azt, hogy, ha tetszik, ha nem, s bárhogyan is kapálódzunk ellene, bizonyos fokig mindig is foglyai leszünk a saját időnknek, a jelen kor ízlésének és divatjainak. Egyik pozsonyi irodalmi estjén Kibédi Varga Áron arról elmélkedett, hogy egy korszak irodalmát vizsgálva, célszerű azt két optikán át szemlélni: a tárgyalt korból és a jelen felől.

De hát irodalomtörténet-e a szó hagyományos értelmében ez a több száz oldalas könyv? Nem az én tisztem válaszolni erre. Azt bizvást állíthatom, hogy nem élménybeszámoló, illetve ha részben az is, csak legutolsó sorban. És kihez akar szólni? Mindenkihez, mondhatnám lelkesen, de, sajnos, el-

múltam már húszéves. Akkor hát a könyvek barátaihoz. Ez meg fellengzős kijelentés, és különben is, *miféle* könyvek barátaihoz? Tehát a szakemberekhez: költőkhöz, írókhoz, irodalomkritikusokhoz, irodalomtörténészekhez, pedagógusokhoz, diákokhoz? Is. De másokhoz is. Az olyan nem szakmabeliekhez, akik olykor szívesen elolvasnak egy-egy modern magyar regényt, novellákat, *horribile dictu*: verseket is, s nem kötelező penzumból. Hogy hányan vannak, bevallom, fogalmam sincs. Nos, akár kevesen vannak, akár még kevesebben, főként velük szeretnék így, látatlanban és ismertetlenül eszmét cserélni. A 20. századi magyar irodalomnak azokról a műveiről, amelyek, megítélésem szerint, az idő múlásával sem veszítettek érdekességükből, eredetiségükből, párbeszédképességükből. Megítélésem szerint... Ezzel azt akarom mondani, hogy nem állt szándékomban megfellebbezhetetlen ítéleteket megfogalmazni, s hogy e könyv írása közben mindig tudatában voltam annak, hogy véleményem és értékítéletem *egy* csupán a több más lehetséges vélemény és értékítélet közül, hogy megközelítésem és optikám csupán *egy a* lehetséges megközelítések és látószögek közül. Vagyis nem mentes sem szubjektívizmustól, sem bizonyos fokú, elkerülhetetlen önkényességtől, ahogy a szemrevételezett szerzők és műveik kiválasztása sem. Sok olvasó bizonyára hiányolni fog ebből a könyvből ismert és jól csengő neveket, akik nélkül a 20. századi magyar irodalom története sosem lehet teljes. Mindenekelőtt néhány kiemelkedő dráma- és esszéíró nevét. Ez a könyv azonban csupán a modern magyar lírában és epikában végbement változásokkal, mozgásokkal, (át)alakulásokkal kíván foglalkozni, tehát ha több is, mint irodalomtörténeti bédekker, kevesebb, mint amilyen egy *teljes* irodalomtörténet lehetne.

A szerzők és műveik kiválasztásánál ugyanis elsősorban az a szempont vezérelt, amit Kulcsár Szabó Ernő az irodalom mindenkori – de az irodalom időbeli létmódjából következően mindig változó – nyelvi és poétikai hatáspotenciáljának, rajta keresztül pedig a beszédmód és annak történeti-világértelmezési feltételezettségének nevez.¹ A beszédmód változásai és alakulásai foglalkoztattak ennek a munkának írásakor, az életműveken belül, illetve az adott korszak irodalmi kontextusa és nem utolsósorban a jelen felől nézve. Más szóval az érdekelt, ami, megítélésem szerint, a modernizmust megelőző irodalomtörténeti korszaktól szemléletében és beszédmódjában eltérő. Nyilvánvalóan ez további szűkítő szempont, amely a teljes 20. szá-

¹ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Bp. 1994. 11.

zadi irodalmi panorámából kimetszi annak egy szeletét. Ha úgy tetszik, a középpontját. Azt, ami az irodalomtörténeti alakulásfolyamatban a meghatározónak bizonyuló tendencia volt. És nem is egy. A 20. századi magyar irodalom beszédmódjának karakterét a század elejétől napjainkig három paradigma egyidejű jelenléte formálta, a *nyugatosoké*, az *avantgárdé* és a harmincas évektől a *népi íróké*. Hatásuk a magyar irodalom alakulástörténetére nem mindig volt egyformán intenzív és szignifikáns, de a jelenkor irodalma felől nézve, nagyon kevés kivételtől eltekintve, többé-kevésbé e három paradigma valamelyikére a legtöbb kortárs mű beszédmódja visszavezethető.

A modernség persze önmagában nem lehet értékmérő. Ha kizárólag a modernség (vagy szemléleti-nyelvi újszerűség) elve vezetett volna e könyv írása közben, akkor ez az amúgy is sokszereplős könyv további mellékszereplők és statiszták garmadjával bővíthetett volna. Hiszen a ki nem forrott életműveknek és elvetélt kísérleteknek se szeri, se száma a múlt évszázad magyar irodalmában; elég csak fellapozni a Nyugat évfolyamait. Messze nem minden megjelent mű bizonyult maradandónak, ami e kultikus folyóirat lapjain helyet kapott. Még inkább elmondható ez az avantgárd hőskoráról. Már csak ezért sem volt meggyőző Bori Imre igyekezete, hogy az avantgárdot tegye meg egy új irodalmi időszámítás kezdetének. (Az viszont már jelenkori irodalomtörténet-írásunk egyik mulasztása, hogy a magyar avantgárd másik, hatvanas-hetvenes évekbeli felfutását sokszor még ma is marginális jelentésként kezelik, holott ez az új avantgárd a magyar líra századvégi paradigmaváltásában, illetve annak előkészítésében fontos szerepet töltött be.)

Másfelől nagyfokú türelmetlenségre és elfogultságra vallana, ha e század nem modernista, a 19. századi poétikákat követő műveit mindenestül értéktelenségben marasztalnánk el, amint azt a marxista irodalomtörténet-írás tette. Ez az elmarasztalás elsősorban regényírókat sújtott, s többségük „lektúrködében” bizonyult az igazán nagyokhoz képest kisebb fajsúlyúnak. Nagyjából-egészében joggal. De Tormay Cecil *Emberek a kövek között* és *A régi ház* című regényét, Bánffy Miklós regénytrilógiáját, de még Zilahy Lajos, Komáromi János, Wass Albert vagy Nyíró József minden regényét sem nevezném lektúrnak, Móra Ferencről nem is beszélve, akit egy, az enyémnél teljesebb irodalomtörténetben külön terjedelmes fejezet illethet meg. S az is igaz, hogy a kanonizált, a klasszikusnak elfogadott íróink sem vetették meg mindig a lektúrt, hogy itt most csupán Móricz Zsigmond és Márai Sándor nevét említsem.

Az is nyilvánvaló, hogy egy más szemléletű és indíttatású irodalomtörténetben főszereplőkké léphetnének elő azok a költők és írók, akik a népi írók

mozgalmát megszervezték és működtették vagy e mozgalomhoz hol lazább, hol szorosabb eszmei szállal kötődtek (Szabó Dezső, Erdélyi József, Sinka István, Gulyás Pál, Kodolányi János, Veres Péter, Szabó Pál stb.). Egy teljes irodalomtörténetből nagy balgaság lenne kirekeszteni őket, s hogy méltatásuk és műveik számbavétele ebből a könyvből mégis hiányzik, annak az a magyarázata, hogy a nevezett írók és költők elzárkóztak líra- és prózapoétikáikban új kifejezési formák és beszédmódok keresésétől. Tradicionalisták voltak, ha egészen más szándékkal és indíttatásból is, mint a két világháború közötti korszak lektűrírói. Veres Péter *Gyepsorának*, *Számadásának* vagy Kodolányi János novelláinak és néhány regényének azonban így is a 20. századi magyar irodalom reprezentatív művei között van a helye.

A modern magyar irodalom nyelvi és poétikai hatáspotenciálját tartva szem előtt, a hagyományosan a népi írók közé sorolt alkotók közül azok érdemesek kitüntető figyelemre, akiknek a poétikája, tradicionalista karakterük ellenére, más paradigmák felől is relevánsan értelmezhető, mint Németh Lászlóé, Illyés Gyuláé, Tamási Ároné s később Juhász Ferencé, Nagy Lászlóé, Csoóri Sándoré vagy Kormos Istváné, jóllehet némely művükben a nyelv, az irodalmiság valóban csak „cifra szolga”, az irányzatosság szolgája. Arra pedig, hogy a népi paradigma korunkban is képes megújulásra, egyebek mellett Szilágyi István és Gion Nándor regényei vagy éppen a Szajla-verseket író Oravecz Imre lehet az irányadó példa.

Irodalomtörténet-írásunk közmegegyezéssel a Nyugat 1908-as elindítását tekinti korszakhatárnak, a modernizmus nyitányának. Ám ez nem volt mindig ennyire nyilvánvaló. Magyar irodalomtörténetében nyolcvan évvel ezelőtt Szerb Antal a korszakhatárt korábbra tette. Hogy a modernizmus korszaka mikor zárult le, a nyolcvanas években-e, esetleg korábban, vagy nem is zárult le, ma még nehéz eldönteni. Annyi világosan látható, hogy a magyar lírában és a prózában a hetvenes és a nyolcvanas években végbement egy jelentős paradigmaváltás. Talán új korszak kezdődött a magyar irodalomban, de ez sem állítható teljes bizonyossággal. Éppen ezért ennek az új korszaknak a fejleményeivel, főbb műveivel és jelentős alkotóival nem kívántam foglalkozni könyvemben. Az is bizonyosan állítható, hogy az irodalomtörténeti korszakhatárok a mi irodalmunkban sem esnek egybe a történelmiekkal. A magyar irodalom alakulástörténetében sem 1918–19, sem 1945, sem 1956, sem 1989 nem tekinthető korszakfordulónak, más szóval, az irodalom alakulástörténete öntörvényűbb volt a múlt században, mint gondolnánk, s ha nem is teljesen, de intakt tudott maradni a totalitárius

ideológiák befolyásától. (Itt persze nem a mindenkori és kinevezett „hivatalos írókról” beszélek.)

Könyvemben figyelembe vettem azt is, hogy a 19. század végén akadtak Magyarországon írók, akik megpróbáltak másképpen írni, mint Jókai, Mikszáth, Gárdonyi vagy Herczeg. Ezek a premodernnek új, individualista, esetenként urbánus látásmódot és olyan új beszédmódot próbáltak irodalmunkban meghonosítani, amit főként az orosz és a francia irodalomból lestek el. Nem hagytak nagy életműveket az utókorra, sosem voltak népszerűek, nyersebben mondva, alig-alig olvasta őket a közönség, s a kritika sem bánt velük mindig kesztyűs kézzel. Az utókor mégis időről időre rácsodálkozik egy-egy művükre, aztán az első szenzáció elmúltával megint megfélemlézik róluk. Ki nem teljesedett vagy töredékben maradt életművük mégsem jelentéktelen fejezete irodalmunk történetének. Novellákat írtak, s talán ez volt a vesztlük; mert ezt a műfajt a nagyközönség nálunk rangján alul kezeli. Pedig ennek a lebecsült műfajnak sok szép lapja éppen a századvég félig elfeledett íróinak keze alól került ki, köztük remekművek is. Ők voltak az első igazi *modernnek* a magyar irodalomban. Ezért kezdem az ő munkásságuk áttekintésével ezt a könyvet, anélkül, hogy kétségbe vonnám Ady fellépésének és a Nyugat elindításának valóban korszakos jelentőségét, amelyet hamarosan a modernizmus második hulláma, az avantgárd követett. Mint említettem, a modernizmus korszakának végét ennél jóval nehezebb kijelölni. Az bizonyos, hogy a hetvenes és a nyolcvanas években, előbb a lírában s nemsokára a prózában is, olyan szemléleti és poétikai átrendeződés kezdődött irodalmunkban, amelyet akár korszakváltásnak is tekinthetünk; hogy mennyire gyökeresnek, azt majd a közeljövő alakulási irányai mutatják meg. Látnivaló azonban, hogy napjaink lírai beszédmódját Tandori Dezső, Petri György, Oravecz Imre, majd Parti Nagy Lajos és Kukorelly Endre paradigmaváltó költészete elemi erővel határozza meg, miközben a nyugatos-újholdas és a népi paradigma követői (a mai tradicionalisták) közül is nem kevés költő beszédmódján rajta van a korszakváltás lenyomata. A prózában a paradigmaváltást Nadas Péter *Emlékiratok könyve* című regényéhez és Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* című könyvéhez köti a mai irodalomtörténet-írás. Mindkét könyv 1986-ban jelent meg: az előbbi, véleményem szerint, a modernizmus korszakát lezáró mű, míg az utóbbi a posztmodernnek, ha nem is nyitánya (hiszen posztmodernnek tekinthető műveket Esterházyt kívül mások is publikáltak már korábban), de mindenesetre máig érően legreprezentatívabb műve.

Száz esztendő. A 19. század végétől az 1980-as évekig. Mi történt a magyar lírában és prózában ebben a száz évben? Kik a modern magyar irodalom legfontosabb szerzői és melyek a legjelentősebb művei? Nem az írói életművek mint olyanok az érdekesek számomra, hanem a lírai és epikai beszédmódok változásai. Nem az írók életrajza, hanem a szövegeik. Ezért az olyan szerzők munkásságát, akik mind a lírai, mind az epikai műnemben kiemelkedő teljesítményt hagytak ránk (Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Babits Mihály), többnyire két különálló fejezetben tárgyalom. Vannak, akiknek nagyobb terjedelem jutott, vannak, akiknek kisebb. A legrészletesebben azoknak a lírikusoknak és prózaíróknak a munkásságát elemeztem, akiknek a beszédmódja és poétikája a magyar irodalom alakulástörténetére, véleményem szerint, a legnagyobb hatással volt. Vagy, akik valamely időszak reprezentatív alkotói. De akiknek kisebb terjedelem jutott a könyvben, őket sem tekintem másodlagos jelenségnek. Ez a terjedelmet illető eltérés itt nem értékbeli vagy minőségbeli kisebb rangot jelez. Jékely Zoltán vagy Kálnoky László nagy versei semmivel sem alábbvalóak József Attila vagy Weöres Sándor nagy verseinél, ahogy a nagyobb terjedelemben tárgyalt Mészöly Miklós sem „nagyobb” író, mondjuk, Ottlik Gézánál vagy Kertész Imrénél. És a tucatnyi vagy annál is több nagy novellistánk?... Miről árulkodik hát ezeknek a nagy költőknek, íróknak a beszédmódja?

Ha az irodalmat a létről szóló egyik lehetséges beszédnek tekintjük, márpedig én annak tekintem, akkor minden olyan nyelvet, írói beszédet, amely képes a banálison túlit, a felszínen, a láthatón túlit, vagyis az emberi egzisztencia mélyebb struktúráit láttatni, *korszerű* beszédmódnak tartok, függetlenül attól, hogy a mű szerzője milyen stílusirányzatnak, filozófiai vagy lélektani iskolának, netán ideológiának a híve. Más szóval, számomra minden ideológián és stílusiskolán túl, a művek vizsgálatánál – legyen az vers, kispróza vagy regény – a legelső szempont az volt, van-e a műnek *egzisztenciális tétje*, képes-e és mennyire elmozdulni a partikuláristól az egyetemes felé, képes-e az egyeditől az általánosba eljutni. Egzisztenciális tét nélkül az irodalom csupán ártalmatlan játék, privát szórakozás, vagy, ahogy Petri György fogalmazott a kilencvenes években: hosszú műkörmök lilára lakkozása hímnős budoárokban. A modern magyar irodalmat is, mint minden fejlett irodalmat minden időben, az egyenrangú beszédmódok pluralizmusa jellemzi, olyan sokszínűség, amelyben persze lehet valamely színt jobban kedvelni a többinél. De a személyes ízlést vagy irodalmi vonzalmat értékhierarchia alapjául megtenni a végeredményt illetően legalább annyira

kétséges kimenetelű, mint az irodalmi folyamatokat valamely eszmerendszer csőlítésével ítélni meg. Főképpen ezért beszélek *alakulástörténetről* fejlődéstörténet helyett. Az irodalom nem fejlődik, csupán (át)alakul, változnak kifejezésformái, olykor új műfajok keletkeznek benne. Persze a felső határ a csillagos ég, de ma már azt is tudjuk, hogy a csillagok nem fölöttünk vannak, hanem körülöttünk. Ha nem így volna, Danténak vagy Dosztojevszkijnek rég a szemétkosárban lenne a helye. Az irodalomtörténet nem üdvtörténet. Ami az emberi egzisztencia mélyén van, nem változik, legföljebb koronként más-más arcát látjuk, és más-más vonzata érdekel bennünket. Ugyanabban az irodalomtörténeti korszakban a lét más arca mutatkozik meg Weöres Sándor és megint más Pilinszky János vagy Juhász Ferenc költészetében. Teljességgel értelmetlen, végső soron megtévesztő és improduktív lenne azon spekulálni, melyikük létképe a hitelesebb. Az irodalom nem sportág, amelynek eredményei mérhetőek lennének. Bizonyossággal csupán azt állíthatom, hogy az egyik költő engem jobban megszólít, mint a másik kettő. Másokat viszont más szólít meg inkább. De abban nagy valószínűséggel egyetértünk, hogy Szabolcska Mihály versei egyikünket sem szólítanak meg. Mivel nem közömbös a számomra, hogy az emberi egzisztencia paradoxonaiból valamely irodalmi mű szerzője mennyit és milyen nyelvi határfokon ragad meg. Így aztán ebben a könyvben kénytelen voltam olyan műveket is szeretni, amelyeket máskülönben nem szeretek. A perspektíva, amit választottam, rákényszerített erre. Az egzisztenciális szemlélet primátusa a magyarázata annak is, hogy az avantgárd és a neoavantgárd, Kassák Lajos életművét kivéve, viszonylag kis terjedelmet kapott áttekintésben. Tandori Dezső szövegeit, Szentkuthy Miklós *Prae*-jét pedig, Esterházy Péter némely művével együtt, olyan, a szó legjobb értelmében vett magas művészi színvonalú kihívásnak látom az egzisztenciális (tehát nem egzisztencialista!) irodalommal szemben, amelynek a hatása a kortárs líra és epika beszédmódjának kiformalására ma már aligha vitatható.

Tartalom

Bevezetés	7
1. A modernizmus kezdetei a magyar irodalomban	19
A modernizmus kezdetei a magyar lírában: Vajda János, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő	21
A modernizmus kezdetei a magyar prózában: Petelei István, Gozsdu Elek, Bródy Sándor, Thury Zoltán, Papp Dániel, Lovik Károly, Ambrus Zoltán	28
2. A Nyugat első nemzedékének lírája	47
Ady Endre	49
Babits Mihály	61
Kosztolányi Dezső	73
A Nyugat első nemzedékének további lírikusai: Füst Milán, Tóth Árpád, Juhász Gyula	86
3. A Nyugat első nemzedékének prózája	104
Novellisták: Szini Gyula, Cholnoky Viktor, Cholnoky László, Csáth Géza, Nagy Lajos	104
Móricz Zsigmond	119
Krúdy Gyula	129
Kosztolányi Dezső	141
A Nyugat első nemzedékének további prózaírói: Füst Milán, Babits Mihály, Tersánszky Józsi Jenő, Kaffka Margit, Török Gyula, Tormay Cécile	149
4. A magyar avantgárd	165
Kassák Lajos	171
5. Magyar líra a két világháború között	181
József Attila	183
Szabó Lőrinc	194

Radnóti Miklós	206
Illyés Gyula	215
A nyugatos líra „ezüstkora”: Kálnoky László, Jékely Zoltán, Vas István	224
6. Magyar elbeszélők a két világháború között	239
Szabó Dezső, Kuncz Aladár, Móra Ferenc	241
Novellisták: Gelléri Andor Endre, Pap Károly, Hunyady Sándor	245
Regényírók: Márai Sándor	253
Németh László	265
Déry Tibor	275
A korszak további regényírói: Tamási Áron, Remenyik Zsigmond, Hevesi András, Szerb Antal, Lengyel József	286
7. Írók a „körön belül” kívül: Karinthy Frigyes, Szathmári Sándor, Hamvas Béla, nyugat-európai és tengerentúli magyar költők	299
Szentkuthy Miklós	313
Weöres Sándor	321
8. Az államosított irodalom korszaka I.	332
Pilinszky János	334
Nemes Nagy Ágnes	343
Nagy László	351
Juhász Ferenc	359
A késő modern költészet további képviselői: Orbán Ottó, Tózsér Árpád, Csoóri Sándor, Kormos István, Bertók László	368
Novellisták: Mándy Iván, Örkény István, Sánta Ferenc Bodor Ádám	383
A magyar epika formanyelvének megújulása: Duba Gyula, Dobos László, Sütő András, Bálint Tibor, Szabó Magda, Sarkadi Imre, Fejes Endre, Cseres Tibor, Székely János, Kertész Ákos, Hernádi Gyula, Kardos G. György, Birkás Endre, Rubin Szilárd	397
Mészöly Miklós	409
A korszak további jelentős regényírói: Ottlik Géza, Szilágyi István, Kertész Imre, Konrád György, Gion Nándor	418

9. Az államosított irodalom korszaka II.	433
A magyar líra depoetizálása I.: Tolnai Ottó, Tandori Dezső, Petri György, Oravecz Imre, Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre	433
A magyar líra depoetizálása II.: Várady Szabolcs, Rakovszky Zsuzsa, Baka István, Marno János, Erdély Miklós, Balaskó Jenő, Marsall László, Domonkos István, Szilágyi Domokos, Cselényi László, Zs. Nagy Lajos, Tóth László, Szócs Géza	461
A prózafordulat regényei I.: Nádas Péter, Esterházy Péter	479
A prózafordulat regényei II.: Csaplár Vilmos, Hajnóczy Péter, Krasznahorkai László, Lengyel Péter, Pályi András, Spiró György, Temesi Ferenc	487
Felhasznált irodalom	497
Névmutató	502